

VRIJHEID
DE MIDDELEEUWEN
VETES
IN HET NOORDEN
VAGEVUUR

SAMENSTELLING
DIANA SPIEKHOUT

FRIES MUSEUM
NOORDBOEK | HL•BOOKS

INHOUD

- 7 **Voorwoord**
Kris Callens
Directeur Fries Museum
- 8 **Foarwurd**
A.A.M. Brok
Kommissaris fan de Kening yn Fryslân
- 9 **Voorwoord**
A.A.M. Brok
Commissaris van de Koning in Friesland
- 13 **INLEIDING**
DOOR DE OGEN VAN EPPO
Diana Spiekhout
- 18 **Het geheimzegelstempel**
van de Upstalsboom
Egge Knol
- 21 **DE MIDDELEEUWSE FRIESE SAMENLEVING**
VRIJHEID EN RECHT
Han Nijdam
- 32 **Hoe de Friezen de Hollanders**
bij Stavoren versloegen
- 35 **MACHTEN, GEDACHTEN, GESCHRIFTEN**
DE ROL VAN HET GESCHREVEN WOORD IN
DE MIDDELEEUWSE FRIESE SAMENLEVING
Bert Looper
- 43 **De schat van Boitwarden**
Stefan Krabath
- 45 **DE PRACHT VAN MIDDELEEUWSE**
FRIESE DRACHT
Diana Spiekhout
- 58 **Dagelijks leven**
- 60 **Hoe de zusters uit Bethlehem**
naar Belbuck gingen
- 63 **VRIJE FRIEZINNEN?**
VROUWEN IN MIDDELEEUWS FRIESLAND
Marvin Wiegand
- 66 **Maria's maliënkolder**
Antje Sander
- 69 **LANDSCHAPPEN IN BEWEGING**
DE TRANSFORMATIE VAN DE KLEI- EN
VEENGEBIEDEN VAN MIDDELEEUWS
FRIESLAND
Theo Spek en Mans Schepers
- 78 **Een zeer zeldzame pijlenkoker**
Stefan Krabath
- 81 **HET LAND VAN LUCHTKASTELEN**
KASTELEN IN MIDDELEEUWS FRIESLAND
EN GRONINGEN
Diana Spiekhout
- 92 **Een middeleeuws luchtalarm**
Antje Sander
- 94 **Hoe Aesgo door de dappere**
Vibo Grovestins gered werd
- 97 **FIERLEPPEND OVER HET SLAGVELD**
SPRINGENDE FRIEZEN
Casper J. van Dijk en Jeroen Punt
- 106 **Op het slagveld**
- 108 **Een bijzondere helm uit Hollen**
Sonja König
- 111 **EEN CHRISTELIJK VENSTER OP DE**
MIDDELEEUWSE FRIESE LANDEN
Rolf H. Bremmer jr. en Anneke B. Mulder-Bakker
- 122 **Een aanbeden heilige maagd**
Antje Sander
- 125 **DE VERDWENEN KLOOSTERS VAN**
MIDDELEEUWS FRIESLAND
Diana Spiekhout
- 140 **Kerkelijk leven**
- 142 **Een 'varende kloostermop'**
Sonja König
- 144 **Hoe abt Eelko jammerlijk aan**
zijn einde kwam
- 147 **Noten**
- 153 **Literatuur**

Ostfries boer met hellebaard, tekening uit het Manningahuisboek, ca. 1570
Particuliere collectie

VOORWOORD

EEN BRUG TUSSEN WETENSCHAP EN PUBLIEK

Begin 2022 evalueerde de Raad voor Cultuur de Erfgoedwet en constateerde dat de kwaliteit van de Nederlandse archeologie ernstig onder druk staat en dat het grote publiek onvoldoende wordt bereikt, door het gebrek aan overkoepelende studies. Onafhankelijk van dit rapport verscheen er begin 2022 in *de Volkskrant* ook een kritisch opiniestuk over de status quo en de toekomst van de mediëvistiek in Nederland. Emeritus hoogleraar Hans Mol kaartte hierin de malaise aan waarin volgens hem de Nederlandse universiteiten verkeren. De geschiedenis en archeologie van de middeleeuwen in de Lage Landen verdwijnen steeds meer naar de achtergrond, doordat universiteiten hoogleraren aantrekken die zich vooral richten op het buitenland. Alarmerende geluiden dus over een vakgebied dat mijzelf ook na aan het hart ligt, want *Meesterlijke Middeleeuwen* was twintig jaar geleden in Leuven de eerste grote tentoonstelling waaraan ik mocht meewerken.

In de tentoonstelling en dit boek *Vrijheid, Vetes, Vagevuur: de middeleeuwen in het Noorden* van het Fries Museum, de opvolger van de succesvolle productie *Wij Vikingen* uit 2019, vervullen zowel de archeologie als de middeleeuwen opnieuw een belangrijke rol. Tijdens het maken werden ook wij geconfronteerd met de voornoemde problematiek. Als museum wil je graag zo goed mogelijk het verleden reconstrueren. Overzichtsstudies naar het bodemarchief na het jaar 1000 zijn echter schaars, en met betrekking tot het middeleeuwse Friesland wordt daarbij lang niet altijd het tegenwoordig in Duitsland gelegen Ostfriesland betrokken. Historisch en landschapshistorisch onderzoek is er wel volop, maar ook dat is niet altijd direct bruikbaar: wetenschappers schrijven in eerste instantie voor hun vakgenoten en richten zich veelal op deelonderwerpen. Lang niet alle wetenschappelijke publicaties zijn daardoor geschikt voor een breder publiek. Het Fries Museum wil met de tentoonstelling

en het boek *Vrijheid, Vetes, Vagevuur* een steentje bijdragen aan de ontsluiting van de geschiedenis van eigen bodem. In de ondertitel is bewust gekozen voor 'het Noorden' in plaats van voor 'Friesland', omdat het historische gebied zich niet laat afbakenen door de huidige provinciegrenzen, en zelfs niet door de landsgrens tussen Nederland en Duitsland. We hebben voor deze publicatie onderzoekers uit verschillende vakgebieden van Nederlandse en Duitse kennisinstututen gevraagd als schrijvers. Daarbij vatten zij niet alleen bestaande kennis samen, maar dragen ze er ook aan bij. De tentoonstelling en het boek zijn daarmee tevens een eerste stap in een Europees samenwerkingsverband dat de komende jaren wordt geïntensiveerd.

Vrijheid, Vetes, Vagevuur: de middeleeuwen in het Noorden laat zien dat de noordelijke volle en late middeleeuwen zeer de moeite waard zijn. De middeleeuwse Friese geschiedenis zou niet alleen een prachtig uitgangspunt voor een spannende roman of een fantasievol computerspel kunnen zijn, maar kent ook aspecten die vandaag de dag nog steeds actueel zijn, zoals oorlog, vrijheid, landschapsgebruik, waterhuishouding, biodiversiteit, geloof en identiteit. Ik hoop dat dit boek u op alle vlakken mag inspireren en dat het een volgende generatie wetenschappers enthousiast kan maken voor de geschiedenis van de Lage Landen in de middeleeuwen.

Kris Callens
Directeur Fries Museum

FOARWURD

Minsken binne nea ûnferskillich oer harren wenfermid-den. Hoe mear positive ûnderfinings sy dêryn hawwe, hoe mear oft sy harren dêroan hechtsje.

Friezen fiele harren sterk mei harren omkriten ferbûn, sosjaal, kultureel en lânskiplik. It ôfwikseljende Fryske lânskip draacht by oan it geloksgemoel fan de ynwenners fan ús provinsje.

De rykdom fan ús plattelân wurdt better field al nei't men mear wit oer de skiednis fan it ûntstean. Bygelyks dat de klaaihoeke ea in kwelder wie, dêr't de minsken op terpen wenje moasten.

Al yn 'e midsiuwen waard it lânskip fierder ynrjochte en ûntstienen de earste doarpen. Yn 'e lette midsiuwen kamen de measte pleatsen op it plak dêr't se no steane, doe't de diken it ferantwurde makken om de âlde terpen te ferlitten. Sa âld is de ynrjochting fan it Fryske lân! Dat ferhaal efter it lânskip mei en moat hieltyd ferteld wurde en dat bringt my by it belang fan dizze útstalling.

Oan 'e hân fan 'e begripen frijheid, skelen en fagefjoer komt de besiker neier yn 'e kunde mei de libbenswrâld fan de midsiuwske arsjitekten fan it Fryske lânskip, om te ûntdekkjen dat sy ús ek op oare mêden boeie kinne. Dúdlik wurdt dat de Friezen yn lette midsiuwen harren sels regearren: sy woene fan gjin lânshear witte en hiene in grut oandiel yn lokaal en regionaal bestjoer. It is ferliedlik om te tinken dat de hjoeddeistige Fryske oerliskultuer op de Fryske Frijheid werom te fieren is.

Midsiuwsk Fryslân hie in soad oerienkomsten mei de Fryske kustgewesten tusken Lauwers en Weser, dy't ek autonomy koenen en dêr't ferskate kontakten mei ûnderhâlden waarden. It is goed om te fernimmen dat foar *Vrijheid, Vetes, Vagevuur* gearwurking fûn wurde koe mei saakkundigen út Grinslân en Dútslân en dat relevante fynsten út dy gebieten no yn it Fries Museum te sjen binne.

It selsbestjoer yn 'e lette midsiuwen gie fansels net sûnder ynterne striid. Somsiden wie de harmony sa

fier te sykjen, dat se nei de wapens griepen. Dochs is it yntrigearjend dat sels it geweld yn dy skeelmaatskippij oan regels bûn wie en in konflikt mei it beteljen fan boeten ôfsletten wurde koe.

It grutte tal tsjerken en kleasters dat yn de kuststrecken boud waard, tsjûget fan in hieltyd djipper field leauwen. It fagefjoer wie foar de midsiuwske Fries in driigjend perspektyf, want wa wie sûnder sûnden? Neibesteanden diene der dan ek goed oan om missen foar harren ferstoarne dierberen opdrage te litten, dat sels de sielen fan sûnders diel hawwe mochten oan it heil.

Goed rintmasterskip is eat dat yn dy leauwenswrâld neistribbe wurde moast. Wy meie no oars tsjin it hjirneimels oansjen – wy prate net mear safolle oer fagefjoer en hel. Ferantwurdlik omgean mei de wrâld om ús hinne is in aktueel tema bleaun. Ek wy steane foar de taak de boarnen fan wolfeart en wolwêzen net út te rûpeljen, mar ús besit yn goede steat oan it neigeslacht oer te dragen. Dat ik ûnder dat besit ek ús weardefolle lânskip mei histoaryske en argeologyske skatten rekkenje, sil jo no wol dúdlik wêze.

Ik wol it Fries Museum en syn partners dan ek lokwinskje mei dit inisjatyf. Mei troch útstallings en publikaasjes as dizze sjogge wy de wearde fan it erfgoed dat alle dagen om ús hinne is. Ik hoopje dat in soad minsken *Vrijheid, Vetes, Vagevuur* besykje of lêze sille en dat de fruchtbere gearwurking yn breder Frysk ferbân fuortset wurdt.

drs. A.A.M. Brok
Kommissaris fan de Kening
yn de provinsje Fryslân

VOORWOORD

Mensen staan nooit onverschillig tegenover hun woon-omgeving. Hoe meer positieve ervaringen zij erin opdoen, hoe meer zij zich eraan gaan hechten.

Friezen voelen zich sterk verbonden met hun omgeving, sociaal, cultureel en landschappelijk. Het afwisselende Friese landschap draagt bij aan het geluksgevoel van de inwoners van onze provincie.

De rijkdom van ons platteland wordt beter ervaren naarmate men meer weet over de ontstaansgeschiedenis. Bijvoorbeeld dat de kleistreek ooit een onbedijkte kwelder was waarop men op terpen wonen moest.

Al in de volle middeleeuwen werd het landschap verder ingericht en ontstonden de eerste dorpen. In de late middeleeuwen kwamen de meeste boerderijen op hun huidige plek te staan, toen de dijken het toelieten de oude terpen te verlaten. Zo oud is dus de inrichting van het Friese land! Dat verhaal achter het landschap mag en moet steeds verteld worden, wat mij brengt bij de relevantie van deze tentoonstelling.

Aan de hand van de begrippen vrijheid, vetes en vagevuur maakt de bezoeker nader kennis met de leefwereld van de middeleeuwse architecten van het Friese landschap, om te ontdekken dat zij ons ook op andere vlakken kunnen boeien. Duidelijk wordt dat de laatmiddeleeuwse Friezen zichzelf regeerden: zij wilden van geen landsheer weten en kenden een grote mate van participatie in lokaal en regionaal bestuur. Het is verleidelijk te denken dat de huidige Friese overlegcultuur op de Friese Vrijheid terug te voeren is.

Middeleeuws Fryslân vertoonde veel overeenkomsten met de Friese kustgewesten tussen Lauwers en Weser, die eveneens autonomie kenden en waarmee diverse contacten werden onderhouden. Het is dan ook verheugend dat voor *Vrijheid, Vetes, Vagevuur* samenwerking kon worden gevonden met deskundigen uit Groningen en Duitsland en dat relevante vondsten uit die gebieden nu in het Fries Museum te zien zijn.

Het laatmiddeleeuwse zelfbestuur ging vanzelfsprekend niet zonder interne competitie. Soms was de harmonie zo ver te zoeken, dat men naar de wapens greep. Toch is het intrigerend dat zelfs het geweld binnen deze vetemaatschappij aan regels gebonden was, en dat een conflict met het betalen van boetes kon worden afgesloten.

De vele kerken en kloosters die in de kuststrecken werden gebouwd getuigen van een steeds dieper gevoeld geloof. Het vagevuur was voor de middeleeuwse Fries een dreigend perspectief, want wie was zonder zonden? Nabestaanden deden er dan ook goed aan missen op te laten dragen voor hun overleden dierbaren, opdat zelfs de zielen van zondaren het heil deelachtig mochten worden.

Goed rentmeesterschap is iets wat in deze geloofswereld diende te worden nagestreefd. Wij mogen nu anders tegen het hiernamaals aankijken – we praten niet meer zoveel over vagevuur en hel. Verantwoordelijk omgaan met onze omgeving is een actueel thema gebleven. Ook wij staan voor de taak de bronnen van welvaart en welzijn niet uit te putten, maar ons bezit in goede staat over te dragen aan hen die na ons komen. Dat ik onder dat bezit ook ons waardevolle landschap met zijn historische en archeologische schatten reken, zal u nu wel duidelijk zijn.

Ik feliciteer het Fries Museum en zijn partners met dit initiatief. Mede dankzij tentoonstellingen en publicaties als deze blijven wij de waarde zien van het erfgoed dat ons dagelijks omringt. Ik hoop dat velen *Vrijheid, Vetes, Vagevuur* zullen bezoeken of lezen, en dat de vruchtbare samenwerking in breder Fries verband wordt voortgezet.

drs. A.A.M. Brok
Commissaris van de Koning
in de provincie Fryslân

¹
Grafsteen van de jonge edelman
Eppo, 1341, zandsteen, afkomstig
uit Rinsumageest
Fries Museum, collectie Koninklijk
Fries Genootschap, inv. B01028

Inleiding

DOOR DE OGEN VAN EPPO

DIANA SPIEKHOUT¹

Rinsumageest, omstreeks 1340. De jonge Friese edelman Eppo staat op het punt het kasteelterrein van zijn ouders af te lopen. Voordat hij het erf verlaat, tuurt hij nog even over de akkertjes in noordwestelijke richting, waar klooster Klaarkamp midden in het kwelderbekken ligt. Gelukkig is zijn bestemming van vandaag een stuk dichterbij, want hij wordt met zijn ouders en broers in de Sint-Alexanderkerk verwacht voor de mis. Eppo heeft voor zulke gewijde momenten altijd een wollen *surcot* aan, want zowel aan God als aan de dorpingen wil hij graag laten zien dat hij van goeden huize is. Hij realiseert zich dat hij aan de late kant is, en besluit daarom zijn weg een stuk in te korten door met zijn polsstokspeer over de slootjes te springen. Verderop luiden de kerkklokken al. Buiten adem komt hij aan bij het godshuis. Op het nippertje, want de priester staat al klaar om de kerkdeur te sluiten.

Of het ooit echt zo gegaan is, weten we niet. Wel weten we dat er in middeleeuws Rinsumageest een jonge edelman met deze naam begraven is. Eppo's gestalte is van top tot teen uitgehouwen op het deksel van zijn grafsteen (afb. 1). Met zijn rechterhand houdt hij zijn polsstokspeer voor een modieuze *surcot* met hangmouwtjes.² Daarmee is hij een van de eerste middeleeuwse Friezen die geportretteerd is.

Eppo's nabestaanden moeten het zwaar hebben gehad met zijn dood, want zij lieten aan de rand van de deksteen in het Latijn de volgende tekst beitelen: 'In het jaar des Heren 1341 op Simon en Juda overleed hij. Hier in de aarde is de beminde jongeman Eppo. Hij deed zijn verwanten goed met zijn woorden, zoals hij goed kon. Gij die hier voorbijgaat [bidt dat] de hemel [zijn deel zij]. Thithard en Hacka waren zijn ouders, Hessel was zijn broer, en Sidach, genaamd Sico, zijn tweelingbroer.'³

Eppo leefde in het Friesland tussen Vlie en Wezer (p. 10-11). Deze streek, die tot het einde van de vijftiende eeuw de huidige provincie Friesland omvatte en

daarnaast nagenoeg de hele provincie Groningen, de Duitse regio Ostfriesland en tot 1289 zelfs het Hollandse West-Friesland, heeft een speciaal plekje in de geschiedenis van Noordwest-Europa. Hoewel de Friezen de koning officieel erkenden – ze waren in de loop van de vroege middeleeuwen onderworpen door de Franken – was er in de late middeleeuwen regionaal gezien geen 'grote baas' die boven hen stond. Dat was een groot verschil met andere gebieden, waar zich wel degelijk centraal gezag ontwikkelde. Zo zwaaide de Hollandse graaf de scepter over het westen van het tegenwoordige Nederland, en deed de vorstbisschop van Utrecht een poging daartoe in de huidige provincies Overijssel, Drenthe en Utrecht. Verder naar het oosten hadden de Friezen te maken met soortgelijke burens, zoals de graven van Ravensberg, Oldenburg en Tecklenburg en de vorstbisschop van Münster.⁴

ROMANTISCHE BOERENVRIJHEID?

Wanneer meerdere generaties succesvolle machthebbers leverden, ontstond er meestal een soort territorium waarin bestuur en rechtspraak vanuit districten werden georganiseerd, zoals dat van de graaf van Holland. Maar als dat gezag van bovenaf er niet was, moest je het zelf zien te regelen. Dat deden de Friezen in de late middeleeuwen vanuit landsgemeenten, een verschijnsel dat als de kern van de zogenaamde Friese Vrijheid wordt beschouwd. In oude literatuur vinden we vaak de romantische opvatting dat dit zelfbestuur bestond uit een soort boerenrepubliekjes. Inmiddels is deze visie overtuigend weerlegd door jarenlang onderzoek.⁵ Het waren in de praktijk de edelen, dus mannen als Eppo, die het reilen en zeilen in zo'n landsgemeente bepaalden. Elite was er wel degelijk, maar tot ver in de late middeleeuwen stak er niet één man bovenuit die zich vorst van de Friezen kon noemen.

Wie de verschillende hoofdstukken in dit boek leest, zal merken dat het ontbreken van centraal gezag in

2
 Vooraanzicht van een Ostfriesse
 vrouw met hoofddoek in
 traditionele dracht, tekening
 uit het Manningahuisboek,
 ca. 1570
 Particuliere collectie

het middeleeuwse Friesland niet alleen effect had op rechtspraak en bestuur, maar ook op allerlei andere fronten. De Friezen hadden een eigen taal, een unieke vechstijl en volgens henzelf ook een karakteristieke mode (afb. 2). Ze leefden – als gevolg van het gebrek aan toezicht – in een landschap met uitzonderlijk veel kerken, kloosters en kastelen, waarvan sommige ook nog eens heel groot waren. Zo stond er in de Ostfriesse plek Marienhafte een kerk van kathedraalformaat, versierd met prachtige beeldhouwwerken van (fabel)dieren en heiligen, die nagetekend in dit boek de randen van p. 32-33, 60-61, 94-95 en 144-145 versieren.

Ook de Friese namen vallen op: in de overgeleverde geschriften wemelt het van de Eppo's, Ippo's, Rodberns, Rodmers, Kempo's en Emo's. Dat de Friezen hun 'Fries-zijn' onderling in stand hielden, betekende overigens niet dat ze wereldvreemd waren. Zo namen ze deel aan kruistochten en probeerden vermogende Friezen een ridderlijk leven te leiden. En natuurlijk speelde het geloof, net zoals in andere delen van vol- en laatmiddeleeuws christelijk Europa, een centrale rol.

VERDWENEN WERELD

Twee ontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat de middeleeuwse wereld uit dit boek langzaam verdween. De eerste ontwikkeling had te maken met macht. Gedurende de vijftiende eeuw kwamen steeds meer delen van middeleeuws Friesland onder landsheerlijk gezag te staan. Dit betekende het einde van de Friese Vrijheid, want de Friezen hadden nu wél een baas boven zich staan. De tweede belangrijke ontwikkeling deed zich voor op religieus gebied. In de zestiende eeuw verriiden de Friezen het katholicisme voor het protestantisme. Het verloop van dit proces verschilde, net als de ontwikkeling van het landsheerlijk gezag, van streek tot streek, maar onherroepelijk zorgden de beide ontwikkelingen ervoor dat de eens zo belangrijke Friese tradities in vergetelheid raakten en dat de zichtbare elementen van het ooit alomtegenwoordige katholicisme werden weggehaald.

Tegenwoordig zullen veel mensen zich moeilijk een beeld kunnen vormen van het leven van de middeleeuwse Friezen. Dat is niet zo vreemd, want er is tot op heden maar weinig aandacht besteed aan de reconstructie ervan voor een groot publiek. Regiogeschiedenis, en

zeker die van de katholieke volle en late middeleeuwen, is een onderwerp dat maar sporadisch tijdens geschiedenislessen wordt behandeld, en in publieksgerichte boeken, documentaires en tentoonstellingen wordt dit onderwerp vrijwel nooit aangesneden.

In dit boek proberen we de vervlogen Friese middeleeuwen weer tot leven te wekken. Een mooi voorbeeld daarvan is de landschapsreconstructie op de volgende bladzijde. Dankzij de input van verschillende professionals heeft 3D-kunstenaar Ulco Glimmerveen zo goed mogelijk Eppo's 'achtertuin' gereconstrueerd.⁶ Bij benadering, want we weten nog niet altijd precies hoe het landschap en de gebouwen in Rinsumageest er omstreeks 1340 uitzagen. Neem het kasteel waar Eppo woonde: had het grachtenstelsel een ronde vorm, of was dat rechthoekig? En was er een wal, of waren er dubbele wallen en grachten, en hoe breed waren die dan? Hoe zag de toren van de Sint-Alexanderkerk eruit?

Dergelijke vragen zijn illustratief voor het hele middeleeuwse Friesland. Het is een grote legpuzzel waarvan nog veel stukjes ontbreken. Maar met de stukjes die er wel zijn, hebben we zo goed en verantwoord mogelijk geprobeerd de puzzel te leggen. En met de kennis die we inmiddels verzameld hebben, begint zich een boeiende wereld te ontvouwen waarin ook de middeleeuwse Friezen niets menselijks vreemd lijkt.

3
Landschapsimpressie van
Rinsumageest omstreeks 1330-1340,
het gebied waar Eppo opgroeide
Reconstructie Ulco Glimmerveen

Het geheimzegelstempel van de Upstalsboom

EGGE KNOL

In de dertiende en veertiende eeuw had een groot aantal Friese landen, met name ten oosten van de Lauwers, onderling afgesproken om in een aantal zaken gezamenlijk op te trekken en om de onderlinge strijd te beteugelen. Zij kwamen samen bij de Upstalsboom, een goed bereikbare heuvel nabij Aurich in Ostfriesland. Dit verbond gebruikte een grootzegel met het volgende randschrift: *Hic signis vota sua reddit Frisia tota cui cum prole pia sit clemens Virgo Maria* ('Door dit zegel doet geheel Friesland zijn geloften gestand, opdat de goedertieren Maagd Maria het met haar kind genadig moge zijn'). Daarnaast liet het verbond een geheimzegel maken met vrijwel dezelfde voorstelling en het randschrift *Sigillum secretum tocius Frisie ad causas* ('Geheimzegel van geheel Friesland voor uitgaande stukken'). De stempelsnijder beheerste het Latijn misschien niet zo goed, want in plaats van *tocius* staat er *toeiuis* op het zegel.

Met het stempel werd in groene of rode was een afdruk gemaakt die als zegel onder aan een oorkonde kon hangen. Op beide zegels staat een afbeelding van Maria met het kind Jezus op haar schoot, vergezeld door twee Friese krijgers in een kenmerkende uitrusting. Ze dragen lange tunieken, waarschijnlijk van leren lappen. De heren hebben een opmerkelijk kortgeschoren kapsel, met vooraan een kuif haar. Het grootzegel is bekend van twee oorkonden, uit 1324 en 1338.

Van het geheimzegel is alleen het stempel bewaard gebleven, maar geen afdruk. Op de afbeelding hiernaast is het zegel te zien met een moderne afdruk. Onder aan het secreetzegel is een knielende man te zien, aangeduid als Ubbo Sacerdos, oftewel priester Ubbo. Hij zal de secretaris zijn geweest van het verbond. De krijgers op het zegel dragen een rond schild en een lange lanspunt met een soort driepoot aan de onderkant. Ze werden destijds *klletsie* genoemd. Het ondereind was vergelijkbaar met dat van een polsstok. Voor waterrijke streken was het een heel aantrekkelijk wapen: je kunt er de vijand goed mee prikken maar, indien noodzakelijk, je er ook rap mee uit de voeten maken.

Het verbond was af en toe succesvol, maar kon met de Friese vetemaatschappij onderlinge conflicten niet altijd verhinderen.¹

Boven het bronzen stempel en onder een moderne afdruk van het secreetzegel van de Upstalsboom, veertiende eeuw

Groninger Museum, bruikleen van RHC Groninger Archieven, inv.nr. 0000.1019

De middeleeuwse Friese samenleving

VRIJHEID EN RECHT

HAN NIJDAM

Voor de Friezen in de middeleeuwen was hun vrijheid – hun zelfbestuur – heel belangrijk. Ze beweerden dat ze deze hadden gekregen van Karel de Grote (747-814), omdat zij hem hadden geholpen om Rome in te nemen. Paus Leo, in het Friese verhaal de broer van Karel de Grote, was door de Romeinen gevangengenomen en blind gemaakt. Karel had hulptroepen uit zijn hele rijk opgetrommeld, ook uit Friesland. De Friese strijdkrachten verschenen als armoedzaaiers aan de poorten van Rome. Ze waren naakt, ‘onder de voeten van iedereen’, slaven van de Vikingen, en droegen een houten halsband als teken hiervan. Onder leiding van hun aanvoerder Magnus lukte het hun echter om Rome te veroveren. Ze lieten Karel de Grote vervolgens pas binnen nadat hij hun als beloning hun vrijheid had geschonken.

Dit valt te lezen in de Oudfriese rechtstekst die bekendstaat als de *Magnussage* en de Magnuskeuren. Met ‘keuren’ worden door het volk gekozen bepalingen bedoeld. De Magnuskeuren bevatten zeven bepalingen:

1. De Friezen zijn vrij, zowel de geborenen als de ongeborenen, zolang als de wind van de wolken waait en de wereld bestaat.
2. De Friezen zijn voor altijd vrijheren en de hoge heerenoten van Karel de Grote.
3. De Friezen hoeven geen andere belasting te betalen dan de oude ‘huisbelasting’.
4. De Friezen hoeven geen andere kerkelijke belasting te betalen dan de rechtmatige tiende aan de priester van de hoofdkerk.
5. De Friezen hoeven niet verder op heervaart dan oostwaarts tot aan de Wezer en westwaarts tot aan het Vlie. Zij hoeven niet langer dan een dag in het buitenland te verblijven.
6. De Friezen mogen hun eigen recht kiezen en onderhouden.

7. Deze privileges worden bevestigd in een oorkonde, waarin ook de Zeventien Keuren, de Vierentwintig Landrechten en de Zesendertig Seendrechten worden beschreven.

Als teken van hun vrijheid mochten de Friezen bovendien een gouden halsketting dragen ter vervanging van hun houten slavenband.

De Magnuskeuren stammen uit de dertiende eeuw, de bloeiperiode van de Friese Vrijheid, die we kunnen terugleiden tot de tiende eeuw. Het Friese gebied liep dus, zoals de keuren laten zien, van het Vlie (nu het IJsselmeer) tot aan de Wezer in Duitsland. De provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland waren in de vroege middeleeuwen ook Fries geweest, maar daar had zich het landsheerlijke gezag van de graven van Holland en Zeeland ontwikkeld. West-Friesland had nog tot in de dertiende eeuw standgehouden, maar werd toen ook ingelijfd door de Hollandse graaf.

In de Magnuskeuren vinden we deels een herhaling van wat al werd verteld in een oudere teksttraditie, de zogenaamde *Zeventien Keuren*, die uit de vroege elfde eeuw stammen. In deze wetstekst kunnen we een oudere mythologische laag ontdekken, waarin de Friezen hun vrijheid kochten van Karel de Grote:

De zevende keur is dat alle Friezen recht hebben op een vrije zetel (in de rechtbank) – als ze vrij geboren zijn – en het recht hebben om een zaak voor de rechter aanhangig te maken. Dit recht werd hun gegeven door koning Karel de Grote omdat ze zich tot het christendom bekeerden en trouw zwoeren aan de zuidelijke koning en de belasting, *klipskelde* genaamd, afschaften en *huslotha* begonnen te betalen in overeenstemming met het oordeel van de *asega* en de volkswet. En daarmee kochten ze hun adel en hun vrije nekken, want voor die tijd behoorden alle Friezen tot het noordelijke koninkrijk, tot de grimmige streek.

2
De heren van Montfoort, ca. 1400, anoniem, olieverf op paneel
De vier ridders van Montfoort knielen voor Maria. De eerste drie sneuvelden in 1345 in de Slag bij Stavoren tegen de Friezen, de achterste raakte zwaargewond.
Rijksmuseum, schenking uit de nalatenschap van H. van der Lee, Woerden, inv. SK-A-831